

Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti

Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti

Agencija za odgoj i obrazovanje

Zagreb, 2014.

NAKLADNIK

Agencija za odgoj i obrazovanje
Donje Svetice 38, 10000 Zagreb
www.azoo.hr

ZA NAKLADNIKA

Vinko Filipović, prof.
© Agencija za odgoj i obrazovanje

ZBORNİK UREDILA

Marijana Marinović

RECENZENTI

Dr. sc. Vlatka Dugački
Dr. sc. Filip Škiljan

LEKTORICA

Jadranka Brnčić

OBLIKOVANJE I PRODUKCIJA

KaramanDesign
www.karaman-design.com

ISBN 978-953-7290-38-2

Objavljeno u Hrvatskoj 2014. i dostupno na
internetskim stranicama Agencije za odgoj i
obrazovanje.

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u
Zagrebu pod brojem 868246

Hrvoje Gračanin

Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine

Povijest kao znanje o prošlim zbivanjima nije izvanvremenska kategorija, niz nepomičnih točaka zaleđenih u vremenu koje strpljivo čekaju da ih izučen ispitivač trijezno i nepristrano kritički prosudi i protumači jezikom svoje suvremenosti, ozbiljujući prošlu stvarnost u svim njezinim vidovima. Spoznaja prošlosti je slojevito, mnogostrano i višeznačno odgonetavanje nekadašnje zbilje koje ovisi o brojnim činiteljima, među kojima su za interpretativnu razinu od ključne važnosti tendencija povijesne građe, svjetonazor i gledišta samih istraživača, ali i okolnosti društvenog trenutka. Upravo ovo posljednje može presudno utjecati na to kakva se slika prošlosti želi posredovati. Najkraće rečeno, potrebe države i nacije, političke datosti, nerijetko diktiraju viđenje pojedinih povijesnih procesa i događaja, oblikujući prošlu stvarnost prema svojim kratkoročnim ili dugoročnim ciljevima. Poviješću se političke i intelektualne elite služe kako bi motivirale, mobilizirale i usmjeravale ljude u sadašnjosti, osnažile svijest o identitetu, pripadnosti i integrativnoj uklopljenosti nacionalnog, društvenog, državnopravnog i kulturnog predznaka, definirale poimanje suvremenosti kroz upravljano sagledavanje prošlosti odnosno konstruirale postojeću stvarnost pozivanjem na posebno shvaćene i interpretirane primjere i iskustva iz prošlosti.

U tomu naročitu funkciju imaju nacionalni narativi, velike priče koje na sebi svojstven način tumače nekadašnjost odnosno uspostavljaju pravocrtni kontinuitet koji izravno spaja prošlost sa suvremenosti. U tim je predodžbama nacionalna povijest nepromjenljiva kategorija, ona je svezvremenska i bezvremenska, nudi vječne i neoborive istine s konačnim ciljem. Potreba za uspostavljanjem nacionalne starodrevnosti i utvrđivanjem historijskih tradicija koje kao nositeljice osobite svijesti okamenjene i neokaljane premošćuju vjekove nukala je elite da posežu za povijesnim razdobljima u kojima se nacija nalazila, kako se poima, u svom primordijalnom stanju, u (nacionalno mitologiziranom) herojskom dobu. U hrvatskom slučaju to je bez dvojbe rano srednjovjekovlje, tzv. doba hrvatskih narodnih vladara kada bi bio stvoren politički i nacionalni identitet, čvrsto ugniježđen u historijskom pravu, koji neprekinuto živi bez obzira na povijesne Scile i Haribde u dugom trajanju.

Takva stožerna priča iz ranog srednjovjekovlja u velikom narativu hrvatskog nacionalnog imaginarija krunidba je kneza Tomislava za kralja. Ona je poprimila osobit naboj i važnost u vremenu velikih političkih i društvenih previranja kojima je obilovala prva jugoslavenska zajednica, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a koji su prvi vrhunac u zapletenim hrvatsko-srpskim odnosima doživjeli upravo početkom 1925. godine uhićenjem Stjepana Radića, vođe tada Hrvatske (republikanske) seljačke stranke. Višestruka proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine, zaokupljajući ondašnju hrvatsku javnost, nije buđenjem ponosa na slavnu prošlost ciljalo ostvariti samo nacionalnu homogenizaciju snažeći hrvatsku nacionalnu svijest, osjećaj narodnog jedinstva i domoljublje, u čemu je nemalu ulogu imala Katolička crkva, (pre)naglašavajući vjekovitu katoličku pripadnost hrvatskog naroda, nego je iskorištena i u dnevno-političke i ideološke svrhe, obznanjujući zaokret u dotadašnjoj politici hrvatske i srbijanske političke elite koji je, bar prividno, stvarao dojam međusobnog hrvatsko-srpskog prihvaćanja i jačanja kohezivnosti državne zajednice. Kralj Tomislav je tako iskorišten kao ogledni simbol moguće miroljubive i plodotvorne suradnje između Hrvata i Srba, ali i neutralgična točka oko koje se mogu okupiti različite hrvatske političke struje.

Postanak mitologema

Mitologem o tisućljetnoj tradiciji Hrvatskog Kraljevstva zasniva se na neutvrdivom podatku o Tomislavovoj krunidbi za kralja, izdanku pučke predaje,¹ za čije pokušaje poznanstvenjenja je zaslužna hrvatska historiografija 19. stoljeća.² Prvi se od hrvatskih povjesničara pitanjem Tomislavove krunidbe podrobnije pozabavio Franjo Rački, zaključivši da se temeljem svoje narasle moći Tomislav okrunio kraljem sâm ili da mu je tu čast dao papa.³ Ovu potku preuzeo je Vjekoslav Klaić, gotovo je literarno iskitivši u popularizatorskom članku objavljenom u *Hrvatskoj lipi*, pri čemu mu je na umu bilo širem čitateljstvu pokazati kako je hrvatska država Tomislavova

¹ Prvi zabilježeni spomen da je Tomislav bio okrunjen za kralja potječe iz glasovitog djela fra Andrije Kačića Miošića *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756): „Brat ozgor rečenoga kralja [Vladislava I.], Tomislav imenom, bi za kralja dalmatinskoga od gospode okrunjen i od biskupa posvećen“ (usp. Josip Bratulić 1998, 194).

² Za pregled mišljenja vidi Ivo Goldstein, „O Tomislavu i njegovu dobu“, *Radovi Zavoda za grvatsku povijest*, 18, Zagreb, 1985, str. 25–28. Također Josip Bratulić, „Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925“, *Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova*, Zagreb, 1998, str. 196–199.

³ Franjo Rački, „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu“, *Rad JAZU*, 17, Zagreb, 1871, str. 87.

doba bila čvrsto uklopljena u političke i društvene tijekom ondašnje Europe.⁴ Nadovezujući se na Račkog i nastojeći ga nadopuniti, Ivan Kukuljević Sakcinski određuje Tomislavovu krunidbu za kralja 925. godinom, a ona je uslijedila nakon što ga je „vojska hrvatska“ isklicala kraljem iza „slavne pobjede“ nad Bugarima, dok bi krunu primio od pape Ivana X. po legatu Honoriju. Nadalje, pozivajući se na „naše stare ljetopisce“, poglavito *Ljetopis popa Dukljanina* iz kojega crpi glavninu podataka za svoju rekonstrukciju (poistovjetivši za svoje potrebe Dukljaninova Budimira i Svetopeleka s Tomislavom), krunidbu smješta na Duvanjsko ili Livanjsko polje, nadasve maštovito prikazujući i „sliku samoga krunitbenoga čina“.⁵

Ovako oblikovan faktoid vrlo brzo je uhvatio čvrst korijen u rodoljubivom povjesničtvu i odatle u predodžbi opće javnosti. U potpunosti ga je prihvatio Rudolf Horvat u prilogu o Tomislavu i njegovu vremenu tiskanom u zagrebačkom časopisu *Prosvjeta* koji je do 1926. godine izašao u desetak različitih publikacija, omogućivši da ovi pogledi prodru u široke slojeve.⁶ Oni se jasno zrcale i povjesnicama Tadije Smičiklasa i Vjekoslava Klaića koji su usvojili i popularizirali Kukuljevićevo umovanje i prikaz krunidbe.⁷ Klaić je u svoj narativ o Tomislavu unio još jedan element – naglašavanje uske suradnje i uzajamnog potpomaganja između Hrvata i Srba ugroženih stranim silama (Simeonovom Bugarskom) pa tako Tomislav „gostoljubivo i bratski u svome dvoru“ prima srpskog kneza Zaharija koji se nadao da će vratiti svoju kneževinu „uz pripomoć Hrvata“, pruža utočište i zakriljuje „srbske bjegunce“, a i nakon krunidbe ratuje protiv Bugara „da obrani srbsku braću od njihova tlačenja“.⁸

Drugačiji politički diskurs, ali isti pobratimski duh iskazuje Smičiklas koji za sukob između Simeonove Bugarske i Tomislavove hrvatske kaže da bi „jošte dulje vremena bile krvarile obadvije mlade bratimske države... da ne

⁴ Vjekoslav Klaić, „Tomislav, prvi kralj hrvatski (914–927)“, *Hrvatska lipa*, br. 21, god. I, str. 23. V. 1875, 170–172. Usp. I. Goldstein, nav. dj., str. 25.

⁵ Ivan Kukuljević Sakcinski, „Provjerenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune II. Tomislav prvi kralj Hrvatski“, *Radovi JAZU*, 58, Zagreb, str. 43–44 i 48–51.

⁶ Rudolf Horvat, „Kralj Tomislav i njegovo doba“, *Prosvjeta* 4/1896, br. 23, str. 729–733, br. 24, str. 756–764. Usp. I. Goldstein, nav. dj., str. 27 i bilj. 15. Horvat je ovu interpretaciju donio i u svojoj povjesnici *Povjest Hrvatske* (1904, 61–62), a iste stavove, nešto ublažene decideranosti, ponavlja i u kasnijem izdanju (1924, 44). Horvat je doktorirao 1897. godine disertacijom „Kralj Tomislav i njegovo doba“.

⁷ Tade Smičiklas, *Poviest hrvatska. Dio prvi. Od najstarijih vremena do godine 1526*, Zagreb, 1882, 219–222, Klaić 1899, 76–77.

⁸ V. Klaić, nav. dj., str. 74–75 i 77.

bude posredovanja sv. rimske stolice“ pa je potom sklopljen mir „po kojem je Srbija postala slobodna od Bugarske, al valjda i nadalje pod pokroviteljstvom kralja hrvatskoga“, dok se između Hrvatske i Bugarske „opet obnovi staro prijateljstvo, kakvo je vladalo tako dugo između obiju država na korist obiju strana“.⁹ Jedini odmak od uvriježenih mišljenja o Tomislavovoj krunidbi učinio je Ferdo Šišić koji je odbacio čitavu konstrukciju zasnovanu na *Ljetopisu popa Dukljanina* i izrazio snažnu sumnju u to je li se krunidba uopće dogodila, iako nije doveo u pitanju Tomislavov kraljevski naslov, zaključivši kako je on sâm sebe proglasio kraljem.¹⁰

Začeci obilježavanja tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva

Ustanovljena kao topos nacionalnog imaginarija, Tomislavova krunidba za kralja postala je sredstvom kulturno-povijesne identifikacije i manifestiranja političke, vjerske i nacionalne ideologije. Nakon što je hrvatska historiografija kasnoga 19. stoljeća uglavnom utvrdila 925. godinu kao kronološku odrednicu kada je Tomislav ponio kraljevsku krunu, već 1906. godine rodila se u Družbi Braće hrvatskoga zmaja zamisao o svečanom obilježavanju tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva. Prema prijedlogu velikog meštra Družbe Emilija pl. Laszowskog i njegova zamjenika Velimira Deželića starijeg (inače i osnivača udruge), trebala se prirediti velika povijesna izložba na kojoj bi bili zastupljeni svih hrvatski krajevi, a Meštarski je zbor uoči Prvog svjetskog rata razradio velebn program.¹¹

U siječnju 1917. godine, dok je ratni vihor i dalje nesmanjenom žestinom kovitlao Europom, duvanjski je nadžupnik fra Mijo Čuić iznio prijedlog da bi se povodom tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva podigla u Duvnu

⁹ T. Smičiklas, nav. dj., str. 225.

¹⁰ Šišić je ovo mišljenje dosljedno izražavao u svojim djelima *Hrvatska povijest* (1906), *Pregled povijesti hrvatskog naroda* (1916), *Geschichte der Kroaten* (1917) i *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (1925) te članku „Kralj Tomislav. Prigodom hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva“, *Glasnik podmlatka Crvenog krsta* 5/1925–26, I, str. 13–14. Usp. I. Goldstein, nav. dj., str. 27–28 i 31, J. Bratulić, nav. dj., str. 199.

¹¹ Zlatko Matijević, „Ministar Pavle Radić na ‚Napretkovoj‘ proslavi tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva u Sarajevu 1925. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 36/3, Zagreb, 2004, str. 1129; Zlatko Matijević, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2005a, str. 187; Zlatko Matijević, „Kralj Tomislav – prvoborac jugoslavenstva. U povodu osamdesete obljetnice obilježavanja tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva“, *Hrvatska revija*, god. V, br. 3, Zagreb, 2005b, str. 105.

spomen-crkva (bazilika) i Tomislavov dom. Slijedom toga uskoro je utemeljeno „Društvo za ‚Spomen-crkvu s hospicijem u Duvnu‘, na uspomenu 1000 godišnjice krunisanja I. hrvatskog kralja na Duvanjskom polju“. Predsjednikom Društva postao je fra Čuić koji se pobrinuo da se pokroviteljstva čitavog pothvata prihvati zagrebački nadbiskup Antun Bauer. Na ovo se ponovno nadovezala Družba Braće hrvatskoga zmaja, zaključivši u lipnju iste godine kako valja odaslati upit raznim hrvatskim društvima o tomu na koji će se način uključiti u čitavu proslavu. Družba je i svesrdno podupirala nastojanja fra Čuića koji je na sve strane skupljao dobrovoljne priloge pa čak i među hrvatskim iseljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama. U ožujku 1924. godine izravno se obratio i kralju Kraljevine SHS Aleksandru I. Karađorđeviću koji je za izgradnju spomen-crkve odobrio novčani dar u iznosu od 600.000 dinara. Tri kamena temeljca buduće crkve, koja su darovali Družba Braće Hrvatskoga zmaja, grad Zagreb i plemenita općina Turopolje, svečano je 15. lipnja 1924. godine pred zagrebačkom katedralom blagoslovio nadbiskup Bauer, a položena su početkom srpnja 1924. godine u nazočnosti predstavnika crkvenih, kulturnih i državnih vlasti.¹² Osobito toplo su u Duvnu bili dočekani izaslanici Družbe Braće hrvatskoga zmaja, a manifestacijom bliske povezanosti snažio se nacionalni identitet i osjećaj jedinstva hrvatskih krajeva: goste iz Zagreba, koji je percipiran kao svehrvatska prijestolnica, najprije je dočekalo nekoliko stotina ljudi na brdu iznad Duvanjskog polja i pratilo ih pjevajući narodne pjesme, a onda im je u Duvnu uručeno cvijeće i pozdravljeni su pjesmama „Povrh Griča grada“ i „Oj Zagrebe bijeli“.¹³ Ova se poveznica ogledala i u tomu što je u kolovozu iste godine u Zagrebu utemeljen „Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu“ koji je u rujnu 1925. godine dobio dozvolu da djeluje na prostoru čitave Kraljevine SHS.¹⁴ Predviđeno je da spomenik ukrasi tadašnji Trg L (u Austro-Ugarskoj Monarhiji zvao se Trg Franje Josipa I.) koji je u studenom 1927. godine preimenovan u Trg kralja Tomislava (istovremeno

¹² Z. Matijević, 2004, nav. dj., str. 1129–1130; Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 189; Zlatko Matijević, „Proslava tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva u sjeni politike Hrvatske (republikanske) seljačke stranke. Zagrebačka i sarajevska proslava (1925)“, *Fra Mijo Čuić – graditelj i uznik. U prigodu 50. obljetnice smrti (1959-2009)*. Zbornik radova sa Znanstvenog simpozija, Mostar – Tomislavgrad, 2009, str. 45–46; Šubic, 2009, 179.

¹³ Ivana Šubic, „Novinski napisi o djelatnosti fra Mije Čuića i izgradnji bazilike u Tomislavgradu“, *Fra Mijo Čuić – graditelj i uznik. U prigodu 50. obljetnice smrti (1959-2009)*. Zbornik radova sa Znanstvenog simpozija, Mostar – Tomislavgrad, 2009, str. 181.

¹⁴ Mira Kolar-Dimitrijević, „Zagreb i izgradnja spomenika kralju Tomislavu. (U povodu pola stoljeća otkrivanja)“, *Prvi hrvatski kralj Tomislav*. Zbornik radova, Zagreb, 1998, str. 283 - 284.

je Wilsonov trg, današnji Trg maršala Tita, nazvan Trg kralja Aleksandra, Kukovićeve ulica, danas Hebrangova, postala je Ulica kraljice Marije, dok je Trg N, današnji Trg žrtava fašizma, ponio ime Trg Petra I. Osloboditelja), a čitav je kompleks zamišljen kao dio nikad ostvarenog *Forum Croatiae*, čiji je projektant bio kipar (ujedno i autor Tomislavova kipa) Robert Frangeš-Mihanović.¹⁵ Poziv koji je Odbor uputio građanima da podupru pothvat zračio je silnim rodoljubnim zanosom koji je izviraio iz prenaplašenih nacionalnih, povijesnih i vjerskih identifikacijskih elemenata:

Hrvati! Deset je stoljeća stara slava Kraljevstva Hrvatskoga! Deset dugih vijekova blista čisto i sjajno Hrvatsko Ime o zlatnom traku, što pred hiljadu godina sinu s ovjenčanoga čela Prvoga Kralja svih Hrvata slavnoga i silnoga Tomislava! Hrvatska Metropola, slobodni i kraljevski glavni grad Zagreb, taj drevni bedem budnoga Hrvatstva, u dubokom poštivanju preslavne uspomene na Velikoga Prvoga Kralja, najljepši svoj perivoj prozvao je sjajnim njegovim Imenom. Tuj će Hrvati postaviti dostojan spomenik Prvom svojem Kralju. Tuj će podići zavjetni žrtvenik bolje budućnosti, na kome će daleka pokoljenja Hrvata doprinositi žrtve zahvalnice divnim sjenama praotaca svojih. Tuj će nastati žarko ognjište hrvatskoga rodoljublja, provreti će nepresahljivo vrelo ljubavi i požrtvornosti u radu za sreću Hrvatske! Hrvati! Poradite svim silama da u srcu Hrvatske, u staroslavnom našem Zagrebu što prije otkrijemo spomenik Prvom našem Velikom Kralju Tomislavu! Neka nas sjajni i junački Njegov lik vazda sjeća nekadanje slave i staroga hrvatskoga ponosa! Neka u nama trajno nijeti ljubav k našoj, Vječnim Bogom nam darovanoj Hrvatskoj! Neka potomstvo uzdrži svetu Tomislavovu baštinu, tisućljetne kraljevske slave našu djedovinu, dragu našu Hrvatsku sretnom i jakom! Neka složan, svijestan i ponosan Hrvatski Narod na silnim temeljima jake i slobodne Tomislavove Hrvatske uz pomoć Pravednoga Boga što prije podigne i izgradi velebnu zgradu sretne budućnosti preslavnoga nekad Kraljevstva Hrvatskoga! Hrvati! Četrnaest vjekova povijesti Hrvatskoga Naroda gleda na vas! Ispunite svoju svetu hrvatsku dužnost! Neka Vam ne bude teška nikoja žrtva odavajući počitanje i zahvalnost mudrom i junač-

¹⁵ Snješka Knežević, „Urbanističke zamisli Viktora Kovačića“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 24, Zagreb, 2000, str. 95; M. Kolar-Dimitrijević, nav. dj., str. 290 i 298–299; Jelena Stanić, Laura Šakaja, Lana Slavuj, „Preimenovanje zagrebačkih ulica i trgova“, *Migracijske i etničke teme*, br. 25, Zagreb, 2009, str. 96.

kom Vladaru, slavnomu utemeljitelju Kraljevstva Hrvatskoga, Velikom Tomislavu!¹⁶

Blagoslivljanje i potom polaganje kamena temeljaca za duvanjsku spomen-crkvu ujedno su označili i početak obilježavanja tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva, čiji je ideološki i propagandni potencijal prepoznala hrvatska crkvena i kulturna elita, ali i beogradske vlasti kojima je bilo stalo do stvaranja izvanjskog dojma o skladu. Taj sentiment bjelodan je u izvješću sa srpanjske svečanosti polaganja temeljnih kamenova koji je donio *Jutarnji list*, a u kojem se, među ostalim, slika i prizor sklada među različitim vjeroispovijestima: „Bio je to veličanstven prizor. Na otvorenom polju slušalo je biskupa i staro i mlado. A kako je bilo upravo podne, kad je crkvena služba dovršena, uspeo se na minaret obližnje džamije Mujezin i pozivao vjernike – na molitvu. To je sve učesnike slavlja ganulo do suza“.¹⁷ Stvaranje ozračja međureligijske harmonije dodatno potkrepljuje okolnost što su u davanju novčanih priloga i izgradnji crkve sudjelovali pojedinci bez obzira na neposredne vjerske preferencije.¹⁸ Napokon, spomen ploča u znak sjećanja na događaj jasno svjedoči o ideološkom kontekstu, započinjući riječima „Na spomen tisućugodišnjice suverene hrvatske države i krunisanja prvog hrvatskog kralja Tomislava na Duvanjskom polju“, a završavajući sintagmom „Bilo je na slavu Božju i na čast svih Hrvata“.¹⁹ Vjerska ideološka potka još je izrazitija u okružnici hrvatskoga katoličkoga episkopata, odaslanog s biskupske konferencije održane u Đakovu u kolovozu 1924. godine:

Neka slavlje naše tisućgodišnjice bude slavlje katoličkoga hrvatskoga naroda! Neka godina 1925. godine, spomen-godina tisućgodišnjice kraljevstva hrvatskoga bude sveta godina hrvatskoga naroda! Neka Tomislavovo slavlje bude jedan veliki zavjet i vječna posveta čitavoga hrvatskoga roda Bogu svojih otaca!²⁰

Štoviše, biskupi su čak odredili i dan obilježavanja tisućugodišnjice – blagdan Presvetoga Srca Isusova (21. lipnja).²¹

Za Katoličku crkvu u Hrvatskoj je proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva bila to svečanija prigoda što se poklopila s jubilarom Svetom godinom pa se u svibnju 1925. godine na hodočašću u Vatikanu okupilo više od 4000 katolika iz Kraljevine SHS, predvođenih s 12 biskupa i četiri-

¹⁶ M. Kolar-Dimitrijević, nav. dj., str. 282.

¹⁷ I. Šubic, nav. dj., str. 181.

¹⁸ Isto, str. 182.

¹⁹ Isto, str. 181–182.

²⁰ Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 190; Isti, 2005b, str. 106; Isti, str. 2009, 46.

²¹ Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 193.

stotinjak svećenika. „Drugo narodno hodočašće“ održalo se u rujnu 1925. godine, a predvodio ga je sarajevski nadbiskup Ivan Šarić. Hodočasnici su primljeni i u audijenciju kod pape Pija XI. koji im se obratio prigodnim riječima, istaknuvši kako ga veseli što su Hrvati ove godine po drugi put pristigli u Rim da bi proslavili dva jubileja, crkveni i svoj narodni, naime, tisućugodišnjicu Hrvatskog Kraljevstva. Hrvatska je u prošlosti, nastavio je papa, bila nazivana predziđem kršćanstva pa to mora biti i danas u borbi protiv modernog bezvjerstva (tj. liberalizma) i moralne rastrojenosti.²² Obljetnica je tako poslužila hrvatskom katoličkom episkopatu i svećenstvu da snažeći vjerski identitet poistovjećen s nacionalnim sentimentom posreduje vjernicima određen religijsko-ideološki svjetonazor.

Tisućugodišnjica i realna politika

Milenijska je obljetnica u sebi nosila još i veći politički potencijal, čije je prepoznavanje već bio najavio Vjekoslav Klaić 1923. godine u prigodničarskom tekstu koji je, navješćujući jubilej, donio kratak pregled hrvatske povijesti u posljednjih tisuću godina. Započevši prikaz Tomislavom i završivši ga 1918. godinom, istaknuo je kako će hrvatski narod teško ikad prihvatiti prvoprosinački čin kojim je stvorena državna zajednica Srba, Hrvata i Slovenaca jer da se dijametralno protivi temeljnoj ideji tisućljetnog razvitka samosvojne hrvatske države.²³ Dovršetak uklapanja tisućljetnice Hrvatskog Kraljevstva u sferu aktualne politike označile su reakcije hrvatskih stranaka na biskupsku okružnicu, s različitim predznacima. Dok je Hrvatska stranka prava (tzv. frankovaca) poduprla iznesene stavove, Hrvatska zajednica, stranka liberalnog građanskog usmjerenja, iskazala je krajnje nezadovoljstvo onim što je njezino vodstvo poimalo kao vjersku isključivost, pozivajući se na jedinstvenost hrvatskog nacionalnog bića bez obzira na vjeroispovijest:

Prenoseći crkvenu katoličku proslavu na nacionalno polje episkopat je prevršio mjeru na više mjesta okružnice, u kojoj dolazi i ovo „... srasla se vjera katolička s hrvatskim narodom“. Pritom se zaboravlja, da hrvatski narod nije samo katolički, već da ima u njemu i muslimana, koji sačinjavaju tako važan i znamenit dio hrvatskoga naroda, da bi o tom morali voditi računa i katolički biskupi, koji se smatraju Hrvatima, kad progovaraju o hrvatskim narodnim stvarima. Ne može biti nacionalni Hrvat i katolički

²² Žutić 2001, 413.

²³ Vjekoslav Klaić, „Kroz tisuću godina“, *Hrvat*, 5/1923, 1002, 2, 1003, 2. Usp. I. Goldstein, nav. dj., str. 28.

ekskluzivista, niti će Hrvati radi i jedne crkve dopustiti, da se lomi ili slabi njihovo nacionalno jedinstvo.²⁴

Još radikalniji u osudi bio je Stjepan Radić, vođa Hrvatske (republikanske) seljačke stranke. Zagovarajući gledište da se hrvatska Katolička crkva treba baviti isključivo vjerom, ali ne i politikom, glasno je u govoru u rujnu 1924. u Krašiću predbacio hrvatskom episkopatu samovoljno i štetno zadiranje u političke tijekove:

Nema u tom pismu ni riječi pravednost, nema ni riječi seljak i radnik, naravski da onda nema ni riječi Republika i jednom riječi ništa od onoga, što ispunjava i sačinjava čitavi današnji javni i politički život. Ipak je to pismo čisto političko, politički mu je povod: tisućgodišnjica krunisanja kralja Tomislava – i politička svrha: javna proslava u čitavom narodu te tisućgodišnjice. Da su naši biskupi napisali jedno vjersko pismo, u kojem bi govorili o vjeri, ja u to ne bih dirao. [...] Ali kad naši biskupi pišu političko pismo i kad oni hoće da budu hrvatskom narodu i politički vođe, onda je moja i naša dužnost, da to prosudimo i ako treba i osudimo.²⁵

Od Radićeve kritike ogradili su se njegovi politički protivnici iz Hrvatske stranke prava (tzv. frankovaca) i Hrvatske pučke stranke, političkih skupina izrazito katoličkog ishodišta, a katolički tisak je otvoreno pisao o Radićevu napadaju.²⁶

Početak 1925. godine, koja je bila designirana za jubilarnu proslavu, obilježilo je uhićenje Stjepana Radića i drugih istaknutih članova Hrvatske (republikanske) seljačke stranke. Ovo nije naštetilo položaju stranke na državnim izborima u veljači te godine koja je po broju mandata iz njih izišla kao najzastupljenija hrvatska politička grupacija i druga u cijeloj zemlji.²⁷ Ta okolnost priredila je tlo za sporazum između hrvatske i srbijanske političke elite koju su predstavljali Stjepan Radić i Nikola Pašić, zapečaćen potkraj ožujka govorom što ga je u Narodnoj skupštini održao Radićev nećak Pavao, priznavši Vidovdanski ustav i dinastiju Karađorđevića i izra-

²⁴ Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 190, bilj. 19; 2005b, nav. dj., str. 106.

²⁵ Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 190–191; Isti, 2005b, str. 106–107; Isti, 2009, str. 47.

²⁶ Z. Matijević 2005a, nav. dj., str. 191 i bilj. 21; Isti, 2009, nav. dj., str. 47 i bilj. 13–15.

²⁷ Hrvoje Matković, „Proslava tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci u Hrvatskoj“, *Prvi hrvatski kralj Tomislav. Zbornik radova*, Zagreb, 1998, str. 271.

živši spremnost na suradnju radi sređivanja prilika u državi. Dok su se iza kulisa odvijali politički pregovori, provodile su se pripreme za svečane proslave tisućljetnice Hrvatskog Kraljevstva širom Hrvatske. Pripreme je pratila i snažna znanstvena djelatnost, a još više publicistička, pa jedva da je bilo hrvatske tiskovine koja nije obilježila jubilej.²⁸

Kronološki najranije, 21. lipnja, održala se crkvena proslava kojoj je prisustvovalo više od 20.000 ljudi. Posvećeni pomoćni biskup zagrebački Dominik Premuš, predsjednik Odbora za crkvenu proslavu 1000-godišnjice hrvatskoga kraljevstva, uputio je poziv građanima Zagreba u kojem je istaknuo da bi tog dana Hrvati trebali „svečano zasvjedočiti svoju ljubav prema domovini i vjernost prema Bogu slaveći svoj 1000-godišnji jubilej i zahvaljujući Božanskom Srcu za sva dobročinstva, koja im je vječna dobrota podijelila od krunisanja kralja Tomislava do naših dana“. Poslije svečane mise u zagrebačkoj katedrali nadbiskup Bauer je u svom govoru napose naglasio vjerski moment u katoličkom duhu:

I doista mi katolički Hrvati, koji vjerujemo u sveti, sveznajući i svemogući Promisao Božji, [...] mi znademo i vjerujemo, da je tisućgodišnji naš narodni opstanak djelo i dar dobrostivog Promisla Božjega“. Pored središnje zagrebačke proslave, bilo je predviđeno da se tisućljetnica obilježi i u katoličkim crkvama „po svim hrvatskim zemljama.“²⁹

Za crkvenom priredbom slijedila je početkom srpnja civilna svečanost pod vodstvom Družbe Braće hrvatskoga zmaja koja se i obratila katoličkom episkopatu sa zamolbom da „pozove naše svećenstvo na sudjelovanje u toj narodnoj slavi“ i da se u svim župnim crkvama održi svečana služba Božja s „prigodnom propovijedi“.³⁰ Glavna proslava bila je u Zagrebu od 4. do 6. srpnja. Na glavnom gradskom trgu održan je velik zbor, a okupljenom se mnoštvu, koje je prema nekim navodima brojilo oko 70.000 ljudi, obratio i Rudolf Horvat, istaknuvši u svom govoru potrebu za nacionalnom slogom kao zalogom opstojnosti hrvatskog naroda:

Ako je hrvatskim neprijateljima uspjelo, da privremeno razore staru našu Hrvatsku, mi ćemo se pobrinuti da na istom mjestu uskrсне nova 'mlada Hrvatska'. [...] Prvi korak k tomu neka bude sloga svih Hrvata. Tko se zavadio s prijateljem, znancem ili

²⁸ I. Goldstein, nav. dj., str. 29.

²⁹ Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 193; sti, 2005b, nav. dj., str. 108.

³⁰ Z. Matijević 2005a, 193–194; Isti, 2005b, 108.

možda s rođakom svojim, neka mu sada pruži ruku pomirnicu iz ljubavi prema potištenoj domovini.³¹

Sutradan je u katedrali održana misa zahvalnica, a u popodnevnom satima je priređena pučka zabava u Maksimiru. S obzirom na to da se ova trodnevna civilna proslava u srpnju bila ideološkim nabojem neposredno nadovezivala na lipanjsku crkvenu (sprega nacije i vjere), nije neobično da je *Dom*, glasilo Hrvatske (republikanske) seljačke stranke, čitavom događaju pristupilo s kritičkim, naglašeno protuklerikalnim tonovima. Konstatiravši, doduše, da je proslava bila vrlo svečana i da je naišla na velik odjek među pučanstvom, kako u Zagrebu, tako i drugdje u Hrvatskoj, pisac osvrta (po svoj prilici tada još utamničeni Stjepan Radić) prigovara kako govornici koji su se obraćali općinstvu nisu naveli ono najvažnije o Tomislavu:

Prvo, da je Tomislav bio kralj slobodnog seljačkog naroda u kom nije bilo nikakve vrsti ni popovskih, ni vlastelinskih kmetova. Drugo, da je Tomislav nosio opanke i da je stvarno bio ne samo seljački kralj, nego i kralj seljaka. Treće, da je Tomislav i kao kralj odlučno i umno nastavio slobodnu narodnu politiku, te je u katoličkoj crkvi obranio slavensko ili staro hrvatsko bogoslužje, a isto tako i narodnu organizaciju Katoličke crkve u Hrvatskoj s hrvatskim biskupom na čelu u Ninu.

Ustvrdjujući da se hrvatski narod za Tomislavove vladavine „sastojao od samih ravnopravnih članova, čemu bi se moglo reći po feudalnim pojmovima od samih plemića, i jer mu pameti nisu solili ni tuđinci, ni domaći batinaši, nego su mu bila na čelu domaća seljačka gospoda, te su i hrvatski svećenici bili listom popovi glagoljaši, koji su latinaše smatrali oholicama, nametnicima i otimačima što su i bili, a u čemu se za njima povode i mnogi današnji popovi“, žigoše „pakost hrvatske gospode“ koja slavi hrvatskoga kralja dok Hrvati trpe državno zlosilje i zaključuje da je nužno ukloniti „glavnog krivca“ za takvo stanje (to je Svetozar Pribićević): „Pravi ljudi to i rade, a ne pozivaju seljački narod da i pod Obznanom i uz krvava seljačka leđa pali kriesove i nosi lampione kao u najvećem slavlju“.³²

Ostvarivši sporazum s beogradskim vlastodržcima, Stjepan Radić se sada našao u mogućnosti pokazati snagu vlastite političke pozicije pa je zajedno s vodstvom svoje stranke odlučio da se u tu svrhu ponovi proslava tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva. Štoviše, ona će se održati uz puno su-

³¹ H. Matković, nav. dj., str. 273; Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 194; Isti, 2005b, nav. dj., str. 108.

³² H. Matković, nav. dj., str. 273–274; Z. Matijević, 2005a, nav. dj., str. 194–195; Isti, 2005b, nav. dj., str. 108; Isti, nav. dj., str. 49.

djelovanje najviših državnih vlasti (za usporedbu, srpanjska proslava nije imala ni služben karakter jer na javnim zgradama nisu bile istaknute ni državne ni hrvatske narodne zastave³³). Nova je priredba zakazana za 15. i 16. kolovoza u Zagrebu, a nadovezana je na Treći hrvatski svesokolski slet koji je započinjao dan ranije. Osim što su na svečanost stigli ministri koalicijske vlade, među kojima i dvojica iz Narodne radikalne stranke, naposljetku je najavljen i dolazak kraljevskog bračnog para, glavom kralja Aleksandra i kraljice Marije.³⁴ Više nego jasan odmak od srpanjske proslave očitovao se i u tomu što manifestaciji nisu nazočili službeni predstavnici Katoličke crkve niti su služene svečane mise.³⁵ Kolovoško je obilježavanje tisućugodišnjice iskorišteno kako bi se pokazala uspješnost Radićeva političkog zaokreta prema Beogradu i u javnosti potvrdila opravdanost sporazuma sa srbijanskom vlastodržačkom elitom, istovremeno pružajući jasan dokaz snage hrvatske nacionalne svijesti, što je trebalo dodatno uvjeriti kralja, tzv. drugog, a zapravo ključnog ustavnog faktora, da za budućnost zajedničke države ova politička orijentacija nema alternative. Sâm Radić je to izrazio u jednom od svojih prigodničarskih govora riječima: „Teški su dani zauvijek prošli. Djelo sporazuma je veliko djelo narodne svijesti i političke mudrosti“.³⁶ Štoviše, u povodu kraljeva posjeta Zagrebu radi nazočenja milenijskoj obljetnici spjevana je pozdravna pjesma (autor joj je vrlo vjerojatno osobno Stjepan Radić) u kojoj se najbitniji elementi radićevske ideologije prožimaju s idealiziranim povijesnim diskursom, utemeljujući time novu političku realnost zasnovanu na slozi i skladu, pri čemu je kralj Aleksandar prikazan kao u biti izravni nasljedovatelj kralja Tomislava:

³³ Z. Matijević 2004, nav. dj., str. 1132; Isti, 2005a, nav. dj., str. 194; Isti, 2005b, nav. dj., str. 108.

³⁴ H. Matković, nav. dj., str. 274; Z. Matijević, 2004, nav. dj., str. 1132–1133; Isti, 2005a, nav. dj., str. 196; Isti, 2005b, nav. dj., str. 109; Isti, 2009, nav. dj., str. 50.

³⁵ Z. Matijević 2004, nav. dj., str. 1133; Isti, 2005a, nav. dj., str. 197; Isti, 2005b, nav. dj., str. 109. Nimalo neobično ima li se na umu nesklonost Stjepana Radića crkvenoj interpretaciji obljetnice koja se kosila s njegovom vlastitom ideologijom i političkim trenutkom. Napokon, bar dio je katoličkog svećenstva bio spreman i na javne izraze protudržavnih i protusrpskih osjećaja, poput svećenika Lamberta Golovskog koji je na proslavi tisućugodišnjice u Virovitici 23. rujna 1925. uzviknuo: „Državu ćemo srušiti ali ćemo vjeru čuvati i u njoj ostati“ (Žutić, 2001, 414). Ovakvi glasovi Radiću zasigurno nisu bili potrebni u času kad se konačno nagodio s Beogradom.

³⁶ Z. Matijević 2004, nav. dj., str. 1133; Isti 2005a, 196; Isti, 2005b, 1 nav. dj., str. 10, uz H. Matković 1998, nav. dj., str. 275–276.

Hrvatski sokol sad k Tebi leti
Zvijezdo Karađorđevićeva doma
Iznad oblaka, munja i zvona
Pozdrav će Tebi donijeti.

Pozdrav od roda Hrvata
Roda seljaka, ribara,
Koji nauk povijesti shvata
I seljačku državu stvara.

Stvara ju sa srpskim džinom
Slavenskog uma dubinom,
Slavenskog srca širinom,
Sokolskoga lijeta visinom.

Na tisućljetne duvanjske dveri
Tomislava, kralja seljaka
Karađorđeva zvijezda treperi
Snagom sunčanih zraka.

Novi su dani, novo je doba,
Tirana nema, nema ni roba.
Pjesme se poju, pletu se vijenci
Složni Hrvati, Srbi, Slovenci.

Do zvijezda kruže ko sokolovi
Novo je doba, dani su novi
Pravice, mira i rada.
A Ti nas Bože sve blagoslovi
Sporazum vječno da vlada.³⁷

Taj je ideološki i politički sentiment, okrenut k svijetloj budućnosti, Radić iznova izrazio u govoru održanom 16. kolovoza s balkona Hrvatskog seljačkog doma, rekavši među inim:

Nije dosta da smo u jednoj seljačkoj fronti, nego je potrebno da u njoj budemo tako složni kao žice na tamburi i kao grla u dobrom pjevačkom društvu. Ovaj politički sklad ili ta prava unutarinja duhovna sloga daje našem seljačkom pokretu najveću njegovu vrijednost. [...] Sad nam se, evo, otvara put, široki put da snažno i sigurno koraknemo u drugu tisućgodišnjicu hrvatske slobode, napretka i blagostanja.³⁸

³⁷ Z. Matijević 2005b, nav. dj., str. 110, Isti, 2009, nav. dj., str. 51.

³⁸ H. Matković 1998, nav. dj., str. 277.

Obol obilježavanju tisućljetnice dala je i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti koja je za ovu prigodu tiskala *Zbornik kralja Tomislava* podnaslovljen „U spomen tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva“, objavivši rasprave brojnih istaknutih autora (među inima i ponovno Račkog i Kukuljevića). Nepotpisani predgovor *Zbornika* odiše suvremenim političkim diskursom koji naglašava tradiciju hrvatske državnosti, a s osloncem na znanstveni okvir same publikacije smjerao je dodatno potkrijepiti hrvatski nacionalni ponos i u potkontekstu naznačiti nužnost da se Hrvatskoj u postojećoj državnoj zajednici prizna puna politička ravnopravnost. Stoga se ističe:

Tako je Jugoslavenska akademija već rano, pa i onda kada to momentane vanjske prilike nijesu same sobom donosile, istaknula veliku znatnost onoga događaja, koji je pred tisuću godina hrvatsku državu kao priznatu samostalnu uveo u ravnopravno međunarodno kolo kršćanskoga svijeta.³⁹

Osim toga, 15. kolovoza zagrebačke *Novosti* tiskale su na dvije stranice opširan tekst Ferde Šišića, izvadak iz njegove znamenite povjesnice *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* koja je izašla upravo u kolovozu 1925, i to potporom tada već smijenjenog ministra prosvjete Svetozara Pribićevića.⁴⁰

Tisućljetnica u službi državnog jedinstva i jugoslavenske ideologije

Obilježavanje milenijskog jubileja nastavljeno je u niz gradova i u rujnu i listopadu. U Osijeku se proslava održala 6. rujna, u Sarajevu 6–8. rujna, ponovno u Zagrebu 7–8. rujna, u Srijemskoj Mitrovici 11. listopada. Novu zagrebačku manifestaciju priredio je Jugoslavenski sokolski savez u zgradi tada zabranjenog hrvatskog državnog sabora, a priredbi su pribivali predstavnici iz 36 župa jugoslavenskog sokolstva, zastupnici svih zagrebačkih civilnih i vojnih vlasti te kulturnih i drugih društava, kao i veliki župan zagrebačke oblasti i izaslanik kralja Aleksandra. Govor je održao Viktor Novak koji je svrhovito i smišljeno naglasio podatke o dodirima Hrvata i Srba za Tomislavove vladavine, snažeći predodžbu o hrvatsko-srpskom narodnom jedinstvu i opravdavajući politiku ujedinjenja. Među inim je rekao:

Ovo veliko delo Tomislavovo, bit će kasnije objašnjeno, da je bratski dao Srbima ruku pomoćnicu i zaštitio ih za vreme nevolje ima napunjati i danas ponosom i zahvalnošću Hrvate, jer to je veliko delo bilo zacelo utehom Grguru Ninskom, tom slavnom

³⁹ Z. Matković 1998, nav. dj., str. 277, uz I. Goldstein 1985, nav. dj., str. 28.

⁴⁰ Z. Matković 1998, nav. dj., str. 274.

prototipu bratstva i narodne borbe Hrvata i Jugoslovena protiv tuđinskih presizanja za naša sveta narodna i ljudska prava!

Nadalje:

Tada se počinje stvarati i srpska i hrvatska historija. I nije ni čudno, ni neshvatljivo, da je za ta dva, tako protivna i daleka smera, trebalo prevaliti 11 stotina (!) godina da se nađu i opet na iskonskom putu, da se započne opet južnoslovenskom fazom.

Završni pečat ovom jugoslavenskom ideološkom diskursu, koji je prožimao cijelu ovu priredbu, dale su riječi pozdravnog brzojava upućenog kralju Aleksandru:

Jugoslovensko sokolstvo, slaveći tisućgodišnjicu hrvatskog kraljevstva, sa svog svečanog zbora jednodušno pozdravlja Vaše Veličanstvo, kralja svih Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je historijskim djelom državnog i narodnog ujedinjenja oživio sjaj krune Tomislava. Jugoslovensko sokolstvo slaveći taj veliki istorijski momenat osjeća ostvarenje težnja Tomislava i Nemanjića, a koje su težnje ostvarene i krvlju i kulturnim nastojanjem djece svih jugoslovenskih plemena. Jugoslovensko sokolstvo slaveći taj momenat zajedničke nam povijesti, pozdravlja Vaše Veličanstvo gromkim sokolskim: Zdravo!⁴¹

Novakov je govor inače bio objavljen u više dnevnih listova i časopisa u Hrvatskoj i Srbiji, u Hrvatskoj pod naslovom „O tisućgodišnjici Hrvatskog kraljevstva“, a u Srbiji „Kralj Tomislav i Grgur Ninski“ kako bi se u naslovu izbjegao spomen hrvatskog imena.⁴² I don Frane Bulić pridružio se takvim tonovima u tekstu povodom svečane proslave u Splitu, napisavši: „Kraljevstvo Hrvata bilo je predteča kraljevstvu srpskom“. Tomislavova država „s prirodnom privlačivom snagom obuhvaćala je većinom i slovenačke krajeve, da ih spasi južnom Slavenstvu i zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca“. Ustvrdivši „Hrvati i Srbi imali su iste časti, neka zato imaju u ovoj Državi ista prava i iste dužnosti“, Bulić zaključuje: „Život, zdravlje, čast i slava našem Kralju Aleksandru Prvomu!“⁴³

Pojedini su autori, poput Petra Karlića i Stjepana Srkulja, isticali Tomislavove zasluge u ujedinjavanju Hrvata i hrvatskih zemalja te obrani od

⁴¹ I. Goldstein 1985, nav. dj., str. 29–30, H. Matijević 2005a, nav. dj., str. 198, Isti, 2005b, nav. dj., str. 110.

⁴² I. Goldstein 1985, nav. dj., str. 30, uz bilj. 24.

⁴³ Isto, 30.

tuđinske, mađarske opasnosti.⁴⁴ Osječki *Hrvatski list* je, posvetivši svoj broj od 6. rujna gotovo u cijelosti tisućljetnici Hrvatskoga Kraljevstva, donio niz članaka o Tomislavu i njegovu dobu, pa čak i pjesme, od kojih se ističu one Dragutina Domjanića i Vladimira Nazora. Nazorova, naslovljena „Tomislav. Prvi sukob“ i nastala deset godina prije, bavi se Tomislavovim bojem protiv Mađara i prikazuje hrvatskog kralja kao sudbonosnu ličnost koja se odvažno suprotstavlja prividno nezaustavljivom zlu, a po karakteru i ideološkoj potki slična je „Titovom Naprijed“.⁴⁵ No, čak i kad se uzdizao hrvatski nacionalni ponos i krijepila hrvatska nacionalna svijest, nezaobilazan je bio diskurs usmjeren na dokazivanje vjekovječne hrvatsko-srpske suradnje i sloge. To izvire i iz govora Vjekoslava Klaića održanog na Silvestrovo 1925. godine povodom posvete kamena temeljca za spomenik kralju Tomislavu u Zagrebu:

Kroz tisuću godina nije nikada još hrvatska svijest bila tako živa i budna, kao ove svete godine jubileja, kad je lik svetog kralja Tomislava neprestano lebdio pred nama, a svako se srce hrvatsko prometnulo u divan žrtvenik... neka vedri lik junačkog Tomislava vazda podsjeća naše potomke koliko duguju sebi samom i majci Hrvatskoj... on je ujedinio sva plemena u jednoj državi te se godine 925. proglasio kraljem.⁴⁶ Vladao je od Drave do Jadrana nad gradovima Splitom, Zadrom i Trogirom i nad otocima od Krka i Raba do Visa, Brača i Korčule. Pobjedonosno je ratovao na Balkanu, u Panoniji i u Apuliji... djelovao je u savezu sa Srbima simbolično naslućujući jedinstvo jugoslavenskih naroda.⁴⁷

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Ovdje je očigledan utjecaj Šišićevih zaključaka na Klaića koji ne spominje više krunidbu.

⁴⁷ I. Goldstein 1985, nav. dj., str. 31–32, uz M. Kolar-Dimitrijević 1998, nav. dj., str. 286. Elementi Klaićeva govora protkani jugoslavenskom ideologijom naposljetku su ugrađeni u tekst ploče na Tomislavovu spomeniku koji je u listopadu 1947. bio konačno i postavljen: „Tomislav, prvi među hrvatskim vladarima ujedinio je svoja plemena u jednoj državi, te se godine CMXXV proglasio kraljem. Vladao je od Drave – Jadrana nad gradovima Splitom, Zadrom, Trogirom i nad otocima od Krka i Raba do Visa, Brača i Korčule. Pobjedonosno je ratovao u Panoniji, na Dravi i Apuliji. Kao Ljudevit Posavski stotinu godina prije njega u borbi protiv Franaka, i Tomislav je djelovao u Savezu sa Srbima, simbolično naslućujući jedinstvo Jugoslavenskih naroda“ (usp. Kolar-Dimitrijević 1998, 305). Jedan od reljefa koji krasi spomenik prikazuje Tomislava kako miri bugarskog cara Simeona sa srpskim knezom Zaharijom, sasvim očita odnosnica na južnoslavensku slogu i bratstvo.

Ova je predodžba vidljiva i u članku Stanka Petrova, čija je vizura naglašeno vjerska:

Tomislav nije samo ljubio svoju domovinu, nego je sa svim žarom svoje velike duše ljubio i svoju katoličku vjeru. On je vidio da mladoj hrvatskoj državi nema trajne sreće, ako katolička vjera, vjera njezinih otaca, ne zavlada svim javnim i domaćim životom hrvatskog naroda, koji je onda vas vjerovao jednu vjeru, katoličku vjeru.

Navodeći da je Tomislav bio „miroljubiv“, „milosrdan“ (pružio je pomoć Srbima u nevolji), „njegovao sinovsku ljubav, poštovanje i poslušnost prema glavi Isusove Crkve Sv. Ocu Papi“, Petrov parenetsko-didaktički zaključuje:

Poput Tomislava moramo i mi biti pravi rodoljubi i pravi katolici. U poštenju, nesebičnosti i plemenitosti, ustrajno i složno sa svojom braćom [misle se ponajprije Srbi] moramo raditi za dobro našeg roda i naše države.⁴⁸

Sarajevska proslava kao središnja svečanost obilježavanja milenijskog jubileja za čitavu Bosnu, priređena u organizaciji Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“ i uz sudjelovanje Hrvatske seljačke stranke, spajala je u sebi sve glavne ideološke silnice: hrvatski nacionalni ponos, državno jedinstvo i politiku sporazuma. Doduše, vodstvo „Napretka“, koji nije bio političko društvo, isticalo je i nepolitičnu dimenziju:

O tisućgodišnjici hrvatskog kraljevstva ne slavi dakle hrvatski narod samo opstanak kraljevstva, nego slavi tisuću godina kulturnog i prosvjetnog nastojanja, tisuću godina suradnje na prosvjeti i kulturi cijelog čovječanstva.⁴⁹

Međutim, politizacija i ideologizacija se nikako nisu mogle izbjeći, o čemu svjedoči i nepotpisani proglas građanstvu objavljen uoči proslave u sarajevskoj *Večernjoj Pošti*, u kojem je, između ostalog, milenijski jubilej povezan s drugim rođendanom prijestolonasljednika Petra Karađorđevića:

Nalazimo se uoči velike narodne slave. Naš grad će ovih dana da dostojno proslavi dva značajna događaja u životu našega naroda. Jedan će od njih da probudi u nama dragu uspomenu na slavne dane naše davne prošlosti, a drugi će da ojača u srcima našima čvrstu vjeru i nepokolebivo pouzdanje u dobru i sretnu budućnost ispaćene naše zemlje i našega naroda. [...] Krunisanjem Kralja Tomislava dovršeno je najveće historičko djelo u našem naro-

⁴⁸ I. Goldstein 1985, nav. dj., str. 31.

⁴⁹ H. Matijević 2005a, nav. dj., str. 199, Isti, nav. dj., str. 2009, 52–53.

du od njegova dolaska u ove zemlje. Tim je činom učinjen golemi korak našem općem narodnom ujedinjenju. [...] Veliki Bog, što ravna udesom naroda, vodio je stoljećima i naš narod njegovim trnovitim putem do dana današnjega, dajući mu snage za borbu, dajući mu nadu u bolje. [...] Prije hiljadu godina Kralj Tomislav odbi silu bugarsku i vrati Zahariju u njegovu opustošenu kneževinu. Veliki potomak Zaharijinog plemena, Kralj Petar Veliki Oslobodilac iza osam stotina godina podiže na Gvozdu zaboravljenu i na glavi Petra Svačića uvehlu krunu Tomislava da je u još većem sjaju preko svoga velikog sina Aleksandra I. namre unuku Petru, s kojim je vezana budućnost i nada ujedinjenog Dušanova carstva i Kraljevstva Tomislavova.⁵⁰

Istu mitologizirano-ideologiziranu potku raspredao je i velečasni Anto Alaupović, predsjednik „Napretka“ i priređivačkog odbora proslave, u svom pozdravnom govoru 5. rujna:

Narod Hrvatski, divan junak, što mu povijest prvi put uhvati ime, kada se ono mladahan spusti sa snježnih Karpata obalama sinjega Jadrana i zauze zemlje kojim se ori i dan danas Lijepa naša. A od onda ga historija nije spustila s vida sve do dana današnjega te bilježi snagu Ljudevita bana navale ljutih Neretljana i jakih šajka bana Domagoja i zlatnu krunu Kralja Tomislava i sjaj dvora Kralja Zvonimira i tugu Gvozda nad mrtvim Svačićem kraljem i suze Kraljice Mare zbog izgubljene krune naše. Pratila ga je povijest u titanskom hrvanju s tuđinom, kako se osvojiti nije dao i nikada se zarobiti nije dao – i evo danas stoji svjež, pun snage i pouzdanja u budućnost svoju. Nasmijan je Kralj Tomislav jer eto danas vidi ujedinjene Hrvate s braćom Srbima i Slovencima u jednu jaku i moćnu državu, opet pod svojim kraljem svoje krvi i naroda pod junačkim Kraljem Aleksandrom.⁵¹

Središnja ličnost sarajevske proslave bio je ministar Pavao Radić, predstavljajući kraljevsku vladu, ali i Hrvatsku seljačku stranku. Njegovi su govori stoga jednako tako prožeti svim ključnim političko-ideološkim elementima. Na primjer, obraćanje održano poslije službe Božje u sarajevskoj stolnoj crkvi i svečanog mimohoda prvog dana proslave:

Braćo Hrvati i sestre Hrvatice, braćo Srbi i sestre Srbkinje! [...] Hvala vam za sve, što ste nam priredili, i sebi i nama, jer ovo je veliki čas, kad se je narodna duša i hrvatska i srbska osjetila

⁵⁰ Z. Matijević 2004, nav. dj., str. 1134–1135, Isti, 2009, nav. dj., str. 53.

⁵¹ Z. Matijević 2004, nav. dj., str. 1140, Isti, nav. dj., str. 2005a, 203.

lahkom i slobodnom, da iz dubine svojih najintimnijih osjećaja klikne u slavu našega prvoga narodnoga kralja Tomislava [...] i da na pragu druge tisućgodišnjice, u koju je naš narod ušao zajedno s braćom Srbima i braćom Slovencima, da može s velikim nadama i s novim snagama započeti novo djelo zajedničkoga rada za sretniju i sredjeniju budućnost.⁵²

Također, pred zgradom „Napretka“ nakon svečanog otkrivanja spomen-ploče kralju Tomislavu među inim je rekao:

Mi smo sretni i hvalimo Boga, da nam je dao tu milost, da nas je uzdržao, da nam je dao vodju, koji kao zakoniti nasljednik prvoga hrvatskoga kralja Tomislava ima volje, hrabrosti i ljubavi za svoj narod, a to je naš uzvišeni vladar Aleksandar I. Karadjordjević.⁵³

Sâm natpis na spomen-ploči svjedočio je pak o nacionalnom ponosu zaogrnutom u mitologiziranu prošlost:

925. godine okrunjen je na Duvanjskom polju prvi hrvatski kralj Tomislav. Odužujući se svom prvom kralju, vjekovnom i vazda neslomljivom borbom za svoja prava, svoj jezik, svoju samostalnost i slobodu i predajući te svetinje u amanet i potomcima svojim proslaviše u Sarajevu u srcu Bosne dne 6, 7. i 8. rujna godine 1925. prvu hiljadugodišnjicu postanka hrvatskog kraljevstva Hrvati Bosne i Hercegovine.⁵⁴

Napokon, među ukrasima kojima je Sarajevo bilo urešeno tih dana bila su i četirimetarska slova i brojke, postavljena na Šeher-Čehajinoj ćupriji: T[omislav 925 – A[leksandar] 1925. godine⁵⁵

Posljednji čin politizacije i ideologizacije Tomislava i tisućljetnice Hrvatskog Kraljevstva u službi tadašnjeg poretka i službene politike odigrao se koju godinu poslije. Aleksandrov trećerodenac, koji je na svijet došao u siječnju 1928. godine, ponio je na krštenju ime Tomislav. Duvanjsko izaslanstvo koje je tim povodom došlo izraziti čestitke vladar je svečano primio 4. veljače. Tada je radićevac fra Šimon Ančić, koji je predvodio izaslanstvo, uručio kralju rezoluciju u kojoj su „stanovnici Duvna i Duvanjskog Polja molili Nj.[egovo] Vel.[ičanstvo] Kralja da se grad Duvno ubuduće nazove

⁵² Matijević 2004, nav. dj., str. 1143, Isti, 2005a, nav. dj., str. 206, Isti, 2009, nav. dj., str. 57.

⁵³ Matijević 2004, nav. dj., str. 1146, Isti, 2005a, nav. dj., str. 209, Isti, 2009, nav. dj., str. 58.

⁵⁴ Matijević 2004, nav. dj., str. 1144, Isti, 2005a, 2 nav. dj., str. 207–208.

⁵⁵ Matijević 2004, nav. dj., str. 1139, Isti, 2005a, nav. dj., str. 202.

Tomislav grad u počast princa Tomislava i krunjenja prvog hrvatskog kralja Tomislava“. Kralj je obećao tomu udovoljiti i uskoro poslije povratka iz Beograda Duvnjaci su primili „Ukaz Nj.[egova] Vel.[eličanstva] Kralja, kojim se u znak kraljevske pažnje daje ime gradu [Duvnu] po imenu Nj.[egova] V.[isočanstva] princa Tomislava ’Tomislavgrad’“. ⁵⁶

Zaključak

Mitologemom o tisućljetnoj tradiciji Hrvatskog Kraljevstva vjerske su se, političke i intelektualne elite uspješno koristile u religijske, kulturne, ideološke i dnevno-političke svrhe, dok je u takvom diskursu povijesni lik kralja Tomislava poprimio funkciju simbola hrvatskog nacionalnog okupljanja i dokaza višestoljetne hrvatske pripadnosti katoličanstvu, ali i ulogu jugoslavenskog integrativnog čimbenika. Pritom nisu izostale ni međusobne trzavice unutar samog hrvatskog korpusa, kao što pokazuje primjer sukoba između katoličkog episkopata i Stjepana Radića. Zamišljena kao okosnica za jačanje nacionalnog identiteta i ponosa, proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva poslužila je i kao osnova za snaženje jugoslavenskog državnog jedinstva. Ta okolnost nije promakla ni inozemnom tisku, a brojni strani dopisnici pohvalili su kolovošku zagrebačku proslavu kao najavu sređivanja unutarnjih prilika u jugoslavenskoj državi i putokaz u državnu i nacionalnu konsolidaciju. U želji da se naglasi novoiznjedrena spremnost na nacionalni sporazum između Hrvata i Srba bilo je i neosnovana pretjerivanja pa je tako bugarski list *Sofijska zora* u članku krupno naslovljenom „Kralj Aleksandar – hrvatski kralj“ donio (s osloncem na bečke izvore) vijest kako je Ante Trumbić zatražio da se „zajedno s proslavom tisućugodišnjice osnivanja hrvatskog kraljevstva i kralj Aleksandar okruni za hrvatskog kralja“, dok su zagrebačke *Novosti* Stjepanu Radiću čak stavile u usta izjavu (nikad izrečenu) da će kralja Aleksandra hrvatskom krunom ovjenčati zagrebački nadbiskup. ⁵⁷

⁵⁶ Z. Matijević 2005b, nav. dj., str. 111.

⁵⁷ H. Matković 1998, nav. dj., str. 280.